

Munich Personal RePEc Archive

Effective social result: In search of utility, freedom, justice, and equality

Kanev, Dimitar

Nikola Vaptsarov Naval Academy

2012

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77295/>
MPRA Paper No. 77295, posted 08 Mar 2017 05:27 UTC

Социално-ефективният резултат: в търсене на благосъстояние, свобода, справедливост и равенство

проф. д.ик.н. Димитър Канев

Анотация: Статията представя основните нормативни виждания по въпросите на разпределението. Чрез диаграмата на Еджуърт и модела на границата на възможната полезност са представени вижданията на утилитаризма, либертарианството, либералите, теорията за справедливостта и социалистите. Търси се възможният консенсус и се достига до извода, че постигането на равенство и справедливост винаги е за сметка на ефективността и максимизацията на общото благосъстояние и това, доколко дадено решение е ефективно и социално справедливо, зависи от два фактора: първо, в каква степен преразпределението намалява ефективността (това е позитивен въпрос и отговорът му се определя от компенсираната еластичност на факторното предлагане), и второ, каква е тежестта на ефективността и справедливостта в постигането на общественото благосъстояние (това е изцяло нормативен въпрос и отговорът му е мотивиран идеологически).

Ключови думи: благосъстояние, утилитаризма, либертарианството, либерализъм, теория на справедливостта, социализъм

Effective social result: In search of utility, freedom, justice, and equality

Prof. DSc(ec) Dimitar Kanev

Abstract: The paper analyses main normative views on distribution. By using Edgeworth box diagram and model of the boundary of possible utility it presents the ideas of utilitarians, libertarians, liberals and socialists. Looking for possible consensus it concludes that the achievement of equality and justice is always at the expense of efficiency and maximizing the general welfare and that the extent to which a decision is socially effective depends on two factors: first, to what extent redistribution reduces the effectiveness, and second, what is the weight of efficiency and equity in achieving the social welfare.

Keywords: social welfare, utilitarianism, libertarianism, liberal theory, theory of justice, socialism.

Теоретичните дискусии и политическите спорове за обществените цели и политики най-често имат нормативни основания и отразяват различия в ценностите и моралните възгледи. Въпросите какво искаме да постигнем, трябва ли да се провежда определена политика и към коя група тя да бъде насочена са изцяло нормативни. Те винаги предхождат и задават ориентирите на позитивния анализ - какви са вероятните последици от алтернативните политики, програми и мерки, кой се облагодетелства и кой поема разходите за тях, как да се администрират, за да са ефективни (т.е. да изпълняват поставените цели) и ефикасни (т.е. да създават минимално възможните разходи).

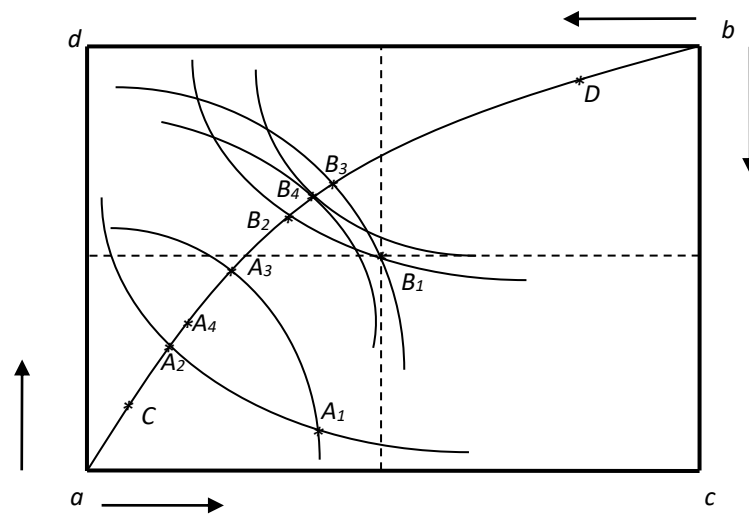
Настоящият доклад има за своя цел да представи основните нормативни виждания за социално-ефективните разпределителни отношения, постигащи едновременно

двете основни обществени цели – ефективност и социална справедливост. Те определят мястото на пазара и ролята на държавата в икономиката, задават границите на икономическите и политическите свободи и дефинират оптималните размери на неравенството в общественото положение, правата и достъпа до обществените ресурси и блага.

Поради голямото разнообразие в етичните възгледи, по тези въпроси са приложими редица аргументи, които често са конфликтни и водят до противоречиви изводи. Икономическият подход смекчава този проблем като залага една и съща концепция в анализа и на позитивните, и на нормативните въпроси. Това е концепцията за рационалността, т.е. допускането, че индивидуалните предпочитания са пълни, съвместими и транзитивни, че индивидите максимизират своята полезност и сред възможните алтернативи избират онази, която предпочитат в най-голяма степен. Тръгвайки от тази концепция и прибавяйки към нея двете обичайни допускания на позитивната икономика – че индивидите преследват личния си интерес и че имат пълна информация – можем да достигнем и до отговорите на нормативния въпрос кое е „добро“ и кое „лошо“ разпределение.

Пътят до тези отговори ще следва едни от най-популярните трудове в съвременната етика и икономика на публичния сектор (Hausman and McPherson, 2009; Sandel, 2009) и ще се очертае чрез основните нормативни подходи: класическия утилитаризъм, либертарианството, либералната концепция, теорията на Джон Ролс за справедливостта и идеята на социалистите за равенството. Ще ги представим в контекста на теорията за общото пазарно равновесие. Ще анализираме техните концептуални различия и изводи. Ще потърсим практическите политически решения, които намират консенсус между различните нормативни концепции. Накрая, ще разкрием как последиците от тези решения влияят обратно върху препоръките за следваната икономическа политика. Надяваме се всичко това да допълни актуалните политически и теоретични дебати и да им придаде онази системност, от дефицита на която повечето от тях съществено страдат.

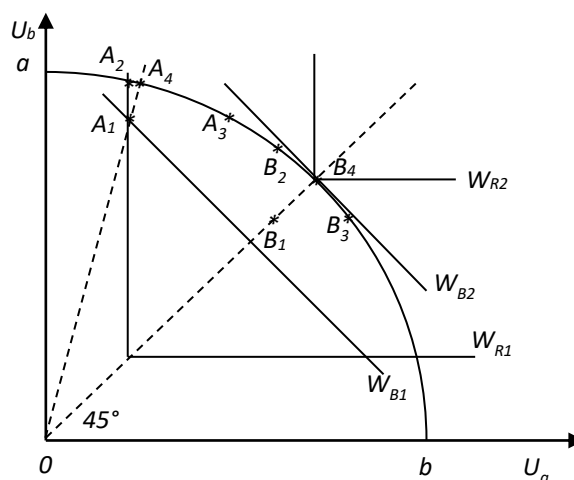
За да опростим изложението и за да се придържаме към общата методологична основа на икономическата теория, на фигура 1, чрез диаграма на Еджуърт за разпределението, са представени възможните разпределения на две блага между двама индивида – а и b. Началото за а е в т. а, а за b – в т. b. Предпочитанията на двамата са представени чрез гладки и изпъкнали спрямо съответното начало криви на безразличие, а Парето-ефективните разпределения на двете блага – чрез договорната крива aCDb.

Фигура 1. Различия в целите на социалната политика

Алтернативен начин за представяне на основните нормативни идеи за постигане на социално-ефективните решения е моделът на *Границата на възможната полезност*. Тази граница е представена на фигура 2 с вдлъбнатата спрямо началото крива ab . Тя представя разпределението на полезностите при разпределение на богатата по договорната крива от диаграмата на Еджуърт. Точка a от фигура 2 отговаря на началото a от фигура 1, в което индивидът a няма нищо, а цялата наличност от двете блага се потребява от b . Тя дава максималната полезност, която може да извлече b , при положение че полезността на a е нула. Респективно т. b отговаря на началото b от фигура 1, в което индивидът b не потребява нищо, а цялата наличност от двете блага се потребява от a . Тя дава максималната полезност, която може да извлече a , при положение че полезността на b е нула. Движението от т. a към т. b от договорната крива на фиг. 1 е същото както движението от т. a към т. b от границата на възможната полезност.

Фактът че на фиг. 2 разстоянието $0a$ е равно $0b$ означава, че е представен случая, в който функциите на полезността на двамата са идентични и те извличат еднаква полезност от потреблението на една и съща потребителска кошница, или което е същото – от един и същ доход. Самата функция е вдлъбната поради закона за намаляващата пределна полезност от дохода. Ако разпределението е в т. a , където b има всичко, трансферът на единица доход от b към a ще увеличи полезността на a повече, отколкото ще съкрати полезността на b . Заради идентичните функции на полезността, границата на възможната полезност ще е симетрична спрямо 45-градусовата линия на еднаквото благосъстояние и в т. B_4 ще се постига равенство в равнището на благосъстояние. След т. B_4 полезността на a ще е по-висока и допълнителният трансфер към него ще увеличава полезността му по-малко, отколкото ще намалява полезността на b . Така изведена, границата на възможната полезност показва полезността при всички Парето-ефективни разпределения на богатата. Намирайки се на нея не е възможно някой да стане по-добре без друг да стане по-зле. Съответно точките под границата отговарят на разпределенията, които са извън договорната крива и при тях са възможни Парето-подобрения. Къде при това положение е социално-ефективното разпределение?

Фигура 2. Граница на възможната полезност и максимизация на общественото благосъстояние

Според **утилитаристите**, последователи на Джереми Бентам (1748-1832), частните и колективните действия следва да носят най-много щастие на най-много хора, а цел на държавата трябва да бъде максимизацията на общественото благосъстояние, разбирано като сбор от благосъстоянието на всички индивиди. В тази интерпретация благо-

състоянието се измерва с числови стойности (т.е. използва се кардиналния подход) и функцията на общественото благосъстояние има линеен вид:

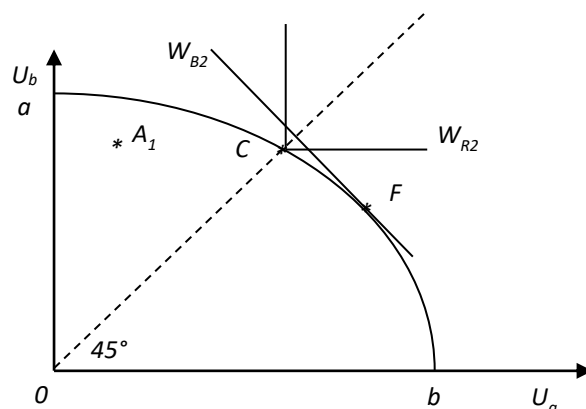
$$W_B = U_a + U_b \quad (1),$$

където W_B е общественото благосъстояние, а U_a и U_b са полезностите на а и б). При нея всяко Парето-подобрене, увеличаващо полезността на единия без да намали полезността на другия, т.е. всяко движение към договорната крива и съответно към границата на възможната полезност, увеличава общественото благосъстояние. Общественото благосъстояние може да се увеличи и без да имаме Парето-подобрене: движенията по договорната крива и границата на възможната полезност, също могат да го увеличат, стига подобрието на благосъстоянието на единия индивид да е по-голямо от намалението на благосъстоянието на другия.

Тъй като според утилитаристите общественото благосъстояние ще се запази постоянно, ако увеличението на полезността на единия е равно на намалението на полезността на другия, кривите на еднаквото обществено благосъстояние, или *кривите на общественото безразличие*, ще бъдат линейни и наклонът във всяка тяхна точка ще е постоянен и равен на единица. Две такива криви на общественото безразличие са представени на фигура 2. Те са линейни и перпендикулярни на 45-градусовата линия на еднаквото благосъстояние. Първата, W_{B1} , минава през началната даденост в т. A_1 . Втората, W_{B2} , е успоредна на нея (защото кривите на безразличие не могат да се пресичат и допират) и е допирателна на границата на възможната полезност в т. B_4 . Това че е поотдалечена от началото означава, че съдържа предпочитани разпределения на полезността, а това че е допирателна показва, че в т. B_4 имаме максимално възможното обществено благосъстояние и следователно социално-ефективно разпределение.

Забележете че в социално-ефективните утилитаристки разпределения B_4 от фигурите двамата получават еднаква полезност и доход. Нормативната теза, че трябва да се преследва подобно равенство на изхода, обаче е защитима само при допускането, с което изведохме границата на общественото благосъстояние, а именно, че двамата изпитват еднаква степен на удовлетвореност от своето потребление.

В действителност няма причина да приемем това допускане за реалистично. Ако индивидът б извлича много по-малко индивидуална полезност от богатата в сравнение с а, общественото благосъстояние ще се максимизира в точка от договорната крива, която се намира по-близо до началото на а. В обратния случай, оптималното решение ще е по-близо до началото за б. Това е демонстрирано с фигура 3.

Фигура 3. Максимизация на утилитарната функция на общественото благосъстояние когато индивидуалните функции на полезността са различни

На нея е представен случай, в който индивидът а получава по-голяма полезност от дадено потребление в сравнение с б. Ако той консумира всичко, полезността му ще бъде

Об, докато ако b потребява всичко, полезността на b ще бъде по-малка - $0a$. В такава ситуация общественото благосъстояние не е максимално в точката на равенство между двамата – т. С. Вместо това, тя е максимална в т. F, където полезността на a е по-висока от тази на b . Тук способността на единия да извлече по-голяма полезност от потреблението му дава предимство в разпределението на богатата и е аргумент в защита на неравенството. Този аргумент е изключително силен и ще го имаме предвид, но за да запазим представянето по-опростено по-нататък ще продължим да използваме допускането за идентичност на индивидуалните функции на полезността и интерпретацията на границата на възможната полезност от фигура 2.

Утилитаризмът е влиятелна концепция и днес повечето публични решения имат малки шансове да бъдат възприети от обществото без произтичащия от нея анализ „разход-полза“. Тя е привлекателна по две основни причини. Първо, не е егоистична, поставя на преден план общественото благо и налага отделната личност да хармонизира личния си интерес с обществения, дори да жертва собственото си щастие и щастието на онези, които харесва и обича, ако това увеличава общото благосъстояние. Второ, идеята на утилитаризма не отрича абсолютните морални стандарти, като например дългата и отговорността. Напротив, за утилитаристите тези стандарти са важни за постигането на общото добро и се обясняват с ползите, които тяхното следване поне в дълъг период създава за всички.

Въпреки положителните си черти утилитаризмът на Бентам притежава и сериозни недостатъци. Като оставим настрана критиката, свързана със *системата за измерване, агрегиране и калкулация на полезността*, основното възражение срещу него е *незачитането на индивидуалните права и свободи*. В името на сумарното удовлетворение и колективното благо утилитаризмът оправдава принудата и насилието върху индивидите. За него е напълно допустимо някой да бъде измъчван, лишаван от своята собственост, подлаган на религиозни, етнически или политически гонения и дори убит, ако това увеличава „общото благо“. За повечето от нас такъв морален подход не е приемлив.

Опит за преодоляване на този проблем прави Джон Стюард Мил (1806–1873). В своя труд „За свободата“ той пламенно се застъпва за спазването на индивидуалните права и свободи. Аргументът му е напълно утилитарен: най-важната цел в човешкия живот е стремежът към съвършенство, а тази цел е осъществима само и единствено ако хората са свободни. Затова обществото ще спечели много повече, ако остави членовете си да се развиват и самоусъвършенстват, отколкото ако ги принуждава да следват някакво поведение. Тази утилитарна логика води Мил до тезата, че отделният човек следва да бъде абсолютен, независим и неограничен владетел на своето телесно, духовно и интелектуално богатство. Единственото оправдание за намеса в личното пространство (включващо желанията, вкусовете и мислите) е ако поведението на индивида вреди на други хора и пречи на останалите да упражняват правото си на свобода.

Макар концепцията за свободата на Джон Стюард Мил да усъвършенства утилитаризма, в следващите години тя дава интелектуална храна за нови възгледи, които го отхвърлят напълно като система за морална оценка и вземане на практически решения. За разлика от Мил те излизат извън утилитарната резултативистка традиция на изчисленията „разход-полза“ и обосновават, че човешките права, свободи и достойнство имат основания, които лежат извън подобни изчисления. Тези възгледи са свързани с интелектуалната група на либертарианците, водени от Фридрих фон Хайек (1800-1992), Милтън Фридман (1912-2006) и Робърт Нозик (1938-2002).

Основният аргумент на **либертарианците** е човешката свобода, разбираана като фундаментална ценност и неотменно право всеки да разполага както пожелае с нещата, които притежава, при положение че зачита правото на останалите да правят същото. В

основата на този аргумент е виждането на Джон Лок (1632-1704), че всеки човек има собственост върху своята личност и притежава себе си – своето тяло, таланти и способности. Това виждане е в съзвучие с тезата на Имануел Кант (1724–1804), че човекът сам по себе си е цел и не трябва да бъде използван като средство за постигане на определени цели, колкото и благородни да са те. От него произтичат и т. нар. *естествени права* – концепцията, че индивидът е носител на определени неизменни права, които осигуряват индивидуалната му автономия и чието основание не зависи от ценността на техните последици. Без съгласието на индивида те не могат да бъдат отнемани или ограничавани от друг човек или група под никакъв претекст - нито неговата собствена полза, нито ползата за който и да е друг човек или група хора, нито обществената полза, независимо колко голяма е въпросната полза. В такъв смисъл *правата и свободите поставят абсолютни ограничения върху индивидуалното и колективното поведение: всеки може да прави онова, което смята за най-добро, но без да нарушава правата и свободите на другите*. Ничие право на живот не трябва да застрашава друг живот, ничие право на собственост не трябва да ограничава друга собственост.

Разбирането на свободата като фундаментална ценност и отсъствие на принуда от страна на другите определя ясно границите, в които обществото е длъжно да гарантира правата на хората и извежда извън тези граници природните факти и дадености. Това че някой не е способен да прави нещо е ограничение на неговите действия, но не и ограничение на неговата свобода, освен, ако не е наложено от другите или обществото като цяло. Например, хората не могат да летят, а най-възрастните от тях не могат и да бягат. Това са ограничения на възможните алтернативи, които нямат морални измерения и не са ограничения на свободата, защото са наложени от природата. Обратно, робството и принудителния труд, физическото и емоционално насилие, отнемането на собственост са недопустими ограничения на свободата, тъй като се причиняват от други хора, а не от природата.

По същата причина държавата следва да се ограничава до т.нар. *минимална държава*. Тя трябва единствено да пази естествените права на гражданите и затова нейните функции се свеждат до защита на частната собственост и индивидите от насилие, злоупотреба с власт, измами и кражби, гарантиране на частните договорености и поддържане на социалните и политически институции, осигуряващи конкурентния характер на пазарите и нужните публични блага – сигурност, върховенство на закона, парична система, парламентарна демокрация и др. Това разбиране за ролята на държава ограничава индивидуалното поведение, само когато то нарушава нечии други права. Например, като забранява някои пазарни сделки (покупката и продажбата на деца, разпространението на алкохол и наркотици сред непълнолетни, търговията с вътрешна информация, наемането на групи за сплашване на конкурентите, търговията с влияние и др.) и налага регулиране на други (защитата на конкуренцията и законодателството срещу злоупотребата с монополно положение, контрола върху безопасността на храните и съответствието на съдържанието им с обявеното на етикетите, лицензирането на здравните и образователни услуги, контрола на уменията на водачите на МПС и т.н.).

В същото време концепцията за минимална държава оставя извън оправданата сфера на държавна намеса три широко разпространени и приети в съвременните общества държавни дейности.

Първо. *Държавата няма право да налага патерналистично законодателство, с цел да предпазва хората от техните собствени действия*. Тя не може да определя какво и колко хората да ядат, пият и пушат, тъй като това ще противоречи на правото им да използват собствените си тела така както смятат за добре. Не бива да ограничава свободите, които са част от пазарната система, като например свободата да се сменя работата, да се започват нов бизнес, да се променя местожителството. Не бива да прави

задължително пенсионното осигуряване и образованието, предпазните колани в автомобилите и носенето на каски за мотоциклетистите. Дори липсата на осигуряване и образование, шофирането без колани и карането на мотоциклет без каска да застрашава живота, здравето и доходите на хората, либертарианците отричат подобни патерналистични забрани, защото те нарушават правото на личността сама да решава какво да прави и какви рискове да поема. Доколкото в тези случаи рисковете и техните последици са частни и не създават вреди на никой друг, държавата няма право да определя как и в каква степен хората да рискуват своя живот, здраве и доходи.

Второ. *Държавата няма право да налага определени морални ценности и поведение.* Тя не бива да се меси при избора на религия, да цензурира медиите, да определя какво да четем, какви ценности да формират родителите в своите деца, да решава дали едно дете да бъде родено, или не, като забранява контрацептивите и абортите, или налага ограничения на броя на децата в семейството. Мнозинството от населението може да счита проституцията за неморална, но това не е основание да ограничава избора на една жена да я практикува, когато този избор е свободен и не е резултат от принуда. Същото може да се каже и за хомосексуалността. Дори и да се възприема като несъвместима с обществения морал и семейни ценности, никой не трябва да отнема на хомосексуалистите правото свободно да избират своя сексуален партньор.

Трето. *Държавата няма право да преразпределя доходите и да принуждава индивидите да бъдат благотворителни спрямо другите:* да им дават помощи, да субсидират тяхното образование и здравеопазване, да плащат по-високи възнаграждения от определените в договарянето и др. Всеки може да прави това, но за своя сметка и по свое желание, а не под принудата на закона. Според либертарианците са недопустими и данъците, които преразпределят доходите. И то не защото са неефективни или зле администрирани, а по принцип, тъй като нарушават фундаменталното човешко право всеки да разполага така както сметне за добре със своите пари и собственост и превръщат човека в роб на държавата. Отнемането на доходи от богатите, дори и заради добра обща кауза, независимо какви ползи носи и колко хора ще направи щастливи, нарушава индивидуалните свободи и е форма на принуда и кражба.

Накратко, изразено с икономическа терминология, за либертарианците общественото благосъстояние може да се увеличи само от Парето-предпочитани решения. Така, ако началното разпределение е в т. A_1 на фигури 1 и 2, съществува неефективност и всяко движение към A_2A_3 - сърцевината от договорната крива и участъкът от границата на възможната полезност, включително крайните точки A_2 и A_3 , е желано: то би увеличило благосъстоянието и на двамата. Единственото ограничение, което поддръжниците на този подход допускат, е гарантирането на минималното съществуване. Ако допуснем, че то е постигнато в интервала от т. С до т. D на договорната крива, това ще означава, че в зависимост от началната даденост, тук всяка точка от договорната крива, намираща се в интервала от т. С до т. D, може да бъде оптимално социално решение. Явно възможните договорни решения от сърцевината A_2A_3 са също оптимални от социалната гледна точка на либертарианците.

Подобен възглед не вижда проблем в неравенството и приема преразпределението на доходите само когато то е доброволно (в резултат на дарителство), първоначалната даденост е резултат от минали несправедливости или е налице толкова голямо неравенство, че създава социални рискове за цялото общество: висока престъпност, здравни и хигиенни рискове, налагане на лоши етични стандарти, влошаване на условията за бизнес и др. Освен в тези случаи либертарианското разбиране изключва нуждата от преразпределение, тъй като оптимумът се постига сам, благодарение на стремежа към максимизация на индивидуалната полезност и конкурентната пазарна система. Ако има нужда от някаква държавна намеса, тук, в съответствие с идеята за минималната дър-

жава, тя се състои в: (1) гарантирането на индивидуалните свободи, социалния и правния ред; (2) намаляването на транзакционните разходи и икономическата неопределеност, чрез изграждане на ефективни институции; и (3) подкрепата на конкурентния характер на пазарния механизъм, чрез антимонополно законодателство.

Системата на естествената свобода, приета на въоръжение от либертарианците, представлява силен аргумент в защита на капитализма и свободния пазар. Тя осигурява равенство пред закона и отваря възможностите за кариера на талантливите. Правилата са еднакви за всички, всеки е еднакво свободен да участва в състезанието - живот, наградата се получава от най-бързия, а съдията – пазарът - е независим и обективен.

Еднаквите правила и свобода за участие обаче съвсем не означават равни шансове за победа. Макар че в системата на естествената свобода пазарът е обективен съдия, той не осигурява справедлив резултат. Причината е, че този резултат е повлиян от такива случайности с природен и социален характер, като природни таланти, инциденти и късмет. Родените с талант и в грижовни семейства, отрасналите в благоприятно социално обкръжение и получили по-добро образование имат предимства. За всички останали възможностите са формални, тъй като не стартират от една и съща позиция. Така влиянието на случайностите с природен и социален характер осигуряват спорни от етична гледна точка предимства и правят производното разпределение на доходите и богатството несправедливо.

Следващото решение – **либералното** – се опитва да коригира проблема с липсата на реално равенство на възможностите като, независимо от първоначалното място на индивидите в обществената система, осигурява сходни житейски шансове на притежаващите сходни таланти и еднакво желание да ги използват. Инструментите за това са гарантирането на равни възможности за образование и натрупване на културни знания и умения, достъпно здравеопазване и еднакви възможности за развитие на талантите на децата от бедните семейства. Подкрепата за тях осигурява начална даденост с равна стартова позиция за всички. Връщайки се към модела от фигури 1 и 2, такава начална даденост е т. В₁. В нея двамата ще имат еднакъв доход и еднакво потребление на всяко от богатата.

Началното равенството обаче не е приемливо когато индивидите имат относително различни предпочитания към двете блага. Така в примера от фигурата индивидът *a* предпочита относително повече стока 2, която се измерва по вертикала, а *b* предпочита измерваната по хоризонтала стока 1. Затова егалитарната даденост в т. В₁ не е оптимален избор и позволява Парето-подобрене, което осигурява максимална полезност на всеки един от двамата с движението към някоя точка от сърцевината В₂В₃. За либералите коя точка от тази сърцевина ще се достигне е без значение. Изходът зависи от различията в притежаваните таланти. Ако *a* е относително по-способен и талантлив, изходът ще е по-близо до В₃; ако по-талантливият е *b*, той ще е по-близо до т. В₂; ако способностите им са изравнени, изходът ще е в В₄.

Джон Ролс е съгласен, че с предлаганите меритократични мерки либералната система успява да коригират определени случайности от социален характер и е подобрене в сравнение с либертарианската естествена свобода. Тя обаче също не достига справедливото състояние, защото „дори ако отстранява напълно влиянието на случайностите от социален характер, тя все пак позволява разпределението на богатата и приходите да се определя от разпределението на способности и таланти по рождение“ (Ролс, 1998, с. 94). И в същото време: „Няма повече основания да се позволи на разпределението на приходите и богатата да се определя от разпределението на природните заложи, а не от случайности с исторически и социален характер“ (Ролс, 1998, с. 128). Изразено с примера от нашата аналогия, дори и всички състезатели да стартират от една и съща позиция, победата отново няма да е напълно заслуга на победителя и на не-

говите усилия. Тя ще зависи до голяма степен от таланта и природните способности, а те са продукт на природна лотария, която няма повече морално право да определя благосъстоянието, отколкото социалния произход. Така изводът е, че либералната концепция за справедливостта се проваля по същата причина както либертарианската: обвързва разпределителните дялове от изгодите и бремето на приноса за обществото със случайности, които са спорни от морална гледна точка. Разбира се, провалът на либералната концепция е в много по-малка степен, защото тук единственият източник на проблеми е отсъствието на контрол върху природните заложи. Неговото решение обаче е много по-трудно, отколкото въпроса за контрола върху случайностите с исторически и социален характер. Едно нещо е да се осигурят равни възможности за образование и здравеопазване, съвсем друго е да се осигури равенство в природните заложи.

Алтернативата, предлагана от **Теорията на справедливостта на Джон Ролс**, позволява да се коригират последиците от неравномерното разпределение на талантите като талантливите бъдат окуражени и подкрепени да развиват своите таланти, но с ясното съзнание, че осигуряването от свободния пазар възнаграждение за природните им заложи не е напълно заслужено, не им принадлежи изцяло и следва да бъде споделено с обществото. В тази концепция състезанието е организирано по същия начин, както в либералната концепция, но част от наградата, съответстваща на приноса на таланта, не отива при победителя, а се разпределя между онези, които не притежават такъв талант: „Облагодетелстваните от природата – които и да са те – могат да спечелят от благосклонната си съдба само при условие че подобряват положението на ощетените. Природно облагодетелстваните не трябва да печелят просто защото са по-надарени, а само за да покрият разходите за обучение и образование, както и да използват дарбите си по начини, които помагат и на по-ощетените“. (Ролс, 1998, с. 128)

Разпределителната справедливост отрича моралната заслуга като свое основание не само заради липсата на морално основание да се претендира за основан на таланта разпределителен дял, но и поради още една причина. Тя е в *случайния характер и на качествата, които в даден момент обществото цени високо*. Дори и да приемем, че качествата ни са единствено наша заслуга, възвръщаемостта от тях зависи от съществуващата в момента обществената оценка, изразена в пазарното търсене и предлагане. За тази обществена оценка ние очевидно нямаме никаква заслуга. Ако получаваме много, то е само защото имаме късмета да живеем в общество, което в момента цени високо нашите качества и е създало обществени правила, които подкрепят нашето развитие.

В идеята на Джон Ролс, известна като „*принцип на разликата*“, обществото е толкова силно, колкото е силно най-слабото му звено и справедливостта изисква то да отчита не общото благосъстояние на своите членове, а само благосъстоянието на хората в най-неблагоприятна позиция. Така, ако за утилитаристите е важна само сумарната полезност, но не и разпределението ѝ между индивидите, Дж. Ролс се интересува само от разпределението на полезността и по-точно от полезността за най-онеправданите. При това положение функцията на общественото благосъстояние ще има вида:

$$W_R = \min(U_a, U_b) \quad (2).$$

Обществените предпочитания при нея ще се представят с L-образни криви на безразличие, чийто прав ъгъл се намира върху 45-градусовата линия на еднаквото благосъстояние. На фигура 2 такива са криви W_{R1} , минаваща пред началното разпределение, и W_{R2} – допирателна на границата на възможната полезност в т. V_4 .

Тъй като в подхода на Дж. Ролс разпределението на благата трябва да облагодетелства индивида, който е в по-неблагоприятна позиция, ако в примера от фигури 1 и 2 първоначалната даденост е в т. A_1 , преместването в т. A_2 би било Парето-подобрене, но няма да е подобрене по Ролс (то не облагодетелства индивида а, който е в по-неблагоприятна позиция). В същото време е възможно подобренето по Парето да е и

подобрието по Ролс (това се отнася за прехода към коя да е точка от A_1A_2 , с изключение на A_2 – тогава облагите се разпределят между двамата и част от тях отиват към а), както и подобрието по Ролс да не е подобрието по Парето (например при преход към точките в участъка A_3B_4 – тогава индивидът а е по-добре, но b става по-зле). Изводът от това е, че, ако началната даденост е в точка извън договорната крива и под границата на възможната полезност, като например т. A_1 , винаги има участък от договорната крива и съответно границата на възможната полезност (в случая A_2B_4 , без т. A_2), преходът към който е подобрието по Ролс. Що се отнася до нормативната страна на въпроса за разпределението, според Дж. Ролс всички трябва да получават поравно, освен, ако някое друго решение не облагодетелства намиращите се в по-неблагоприятна позиция. В примера от фигури 1 и 2 неравенството не е добра алтернатива: разпределението в т. B_1 е справедливото, а социално-ефективното разпределение е в т. B_4 . Така всяко преместване към точката на равенството B_4 ще представлява подобрието.¹

Явно е, че относно ролята на държавата Дж. Ролс отива много по-далече от либертарианците и либералите. Подобно на първите той е съгласен, че трябва да се остави на пазарите да регулират избора на професия, използването на ресурсите и решенията какво и как да се произвежда, а също и че държавата трябва да поддържа конкурентността и да предпазва от злоупотреби с власт. Подобно на вторите счита, че всеки трябва да има гарантиран достъп до основните блага, като здравеопазване, образование, правна помощ, лична и социална сигурност. В допълнение, обаче, той оправдава и макроикономическите мерки за създаване на пълна заетост, борбата с дискриминацията и политиките на равните възможности, въвеждането на трансферни плащания, гарантирането на социален минимум, отчитане на потребностите и постигане на определен стандарт на живот, повишаването на данъците и засилването на прогресивността в данъчното облагане с цел справедливо разпределение на богатството и предотвратяване на концентрацията на власт, преосмислянето на правата за собственост и ограничаването на правото на наследяване. Подобни мерки и аргументацията зад тях съставят политическата платформа на съвременната социалдемократия и дават границите на т.нар. *социална пазарна икономика* – една от най-разпространените в целия свят, особено в страните от ЕС, заложената и в нашата конституция политическа ориентация.

В същото време, въпреки политическата си тежест и практическо приложение, теорията на Дж. Ролс среща и сериозна критика, както отляво, така и от дясно. Либералите и либертарианците критикуват Дж. Ролс, че ненужно и неправилно акцентира върху проблема за справедливостта, не зачита личните свободи и права, не осигурява силни стимули за полагане на усилия, иновации и растеж. По въпроса за справедливостта Милтън Фридман, например, признава несправедливостта на съвременните пазарни общества. Той е съгласен, че родените в богати семейства, училите в елитни училища и наследилите талант и дарби имат несправедливи предимства пред останалите. Той обаче смята, че вместо да ги неутрализираме, трябва да се научим да живеем с тези несправедливости и да се радваме на ползите, които те носят: „Животът не е справедлив. Изкушаващо е да се смята, че правителството може да поправи това, което природата е постановила. Но също така е важно да се признае, колко много се облагодетелстваме от несправедливостта, която осъждаме. Няма нищо справедливо ... в това Мохамед Али да е роден с умение, което го прави страхотен боец Със сигурност не е справедливо, че Мохамед Али може да печели милиони долари за една нощ. Но не би ли било

¹ Забележете че този извод е същият както извода на утилитаристите. За разлика от тях обаче тук той се запазва дори когато индивидуалните функции на полезността са различни. Това е доказано на фигура 3. На нея максимизацията на общественото благосъстояние при L-образните криви на общественото безразличие на Ролс продължава да се постига върху 45-градусовата линия на равенството.

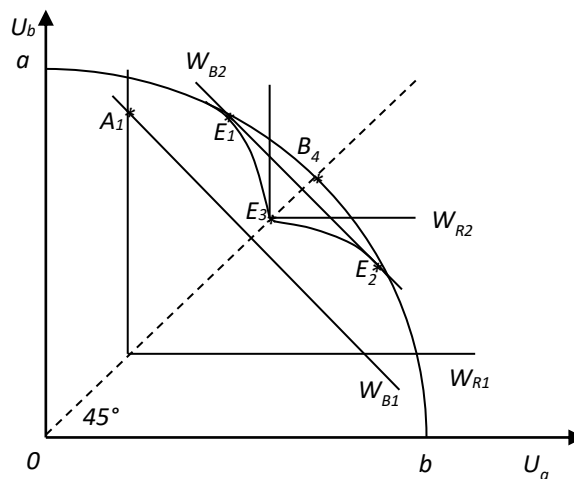
още по-несправедливо към хората, които се радват да го гледат, ако в преследването на някакъв абстрактен идеал за равенство на Мохамед Али не е разрешено да печели повече за една нощ от борбата, ... отколкото може да получи на ден най-нископлатения неквалифициран докер?“ (Friedman and Friedman, 1980, 137) И още, М. Фридман отбелязва, че за да се постигне равенството, държавата трябва да има изключително силен контрол над обществото и разпределението на ресурсите между отделните субекти. Тя следва да контролира стриктно свободните пазари, както и да наложи честа намеса на регулаторните органи в дейността на пазарните участници. Всичко това нарушава личната свобода и неприкосновеността на частната собственост, лишава хората от достойнството да ръководят сами живота си и отнема стимулите за развитие на човека и обществото.

В критиката си отляво **социалистите** оспорват твърденията на Дж. Ролс, че икономическото неравенство може да доведе до полза за всички (и най-вече за най-слабите) и считат, че неговите идеи са оправдание на съществуващото неравенство и отклоняват вниманието от нуждата да се приеме тяхната теза, че реално действаща свобода е немислима без пълно равенство. Според тях, ресурсите трябва да се разпределят поравно и желаните промени са онези, които намаляват неравенството в обществото. Изразено чрез формалния модел от фигури 1 и 2 това означава, че движението от т. A_1 в т. A_3 е подобрение, защото увеличава благосъстоянието на по-бедния индивид, а и с това намалява относителното неравенство между двамата. За разлика, движението от т. A_1 в т. A_2 не е подобрение, защото облагодетелства само b и увеличава относителното неравенство. Дори промяната да облагодетелства a , това не я прави винаги предпочитана според социалистите, ако с това относителният дял на a в разпределението не се увеличава. Така, ако точката A_4 осигурява на a същия относителен дял, както т. A_1 , подобрения ще бъдат всички движения към участъка A_4B_4 , включително точките A_3 и B_4 , а оптимумът ще е в т. B_4 . Изводът от това е, че подобренията в интерпретацията на социалистите са подмножество на тези в интерпретацията на Дж. Ролс и подобно на Ролс социалистите подкрепят всяко движение по договорната крива към равенството в т. B_4 .

Краткото представяне на основните идеи за социалните цели чрез модела от фиг. 1 и 2 създава впечатлението, че е възможен **компромис** между тях и решение, което удовлетворява всички. Така например всички разглеждат като подобрение движението от т. A_1 към някоя точка от участъка A_4A_3 и приемат, че постиганата с това по-висока ефективност увеличава общественото благосъстояние. За всички тях социално справедливото решение е и Парето предпочитано, а постигането на ефективност е необходимо условие за постигането и на социална справедливост. Консенсусът обаче изчезва, ако отчетем, че *самите преразпределителни механизми създават неефективност*.

Образно, преразпределението е като трансфер на блага, доход и полезност от едни към други индивиди и групи с „пробит съд“. Един източник на „течове“ е данъчното облагане. То създава неефективност чрез отрицателния си ефект върху стимулите за труд. При съществено преразпределение на доходите благосъстоянието вече не е силно свързано с икономическата активност и хората ще пожелаят да работят по-малко и да имат повече свободно време, независимо дали преразпределението им отнема, или им дава доходи. В резултат ще се съкрати обема на произведения продукт в икономиката, размерите на диаграмата на Еджуърт, както и границата на възможната полезност ще се свият и равенството ще се поддържа с цената на загуба на ефективност. Преразпределението води до загуба на ефективност и по втори канал. Както събирането на данъците, така и администрирането на социалните програми и трансферните плащания изискват разходи. Тези разходи са свързани с непроизводствени дейности и затова съкращават общественото благосъстояние.

Връщайки се към модела за границата на възможната полезност, преразпределението ще води до свиване на границата, като това свиване ще е по-голямо близо до 45-градусовата линия на равенството, където преразпределението е по-силно и следователно загубите са по-големи. Този ефект е показан на фигура 4.

Фигура 4. Граница на възможната полезност и максимизация на общественото благосъстояние при загуба на ефективност в резултат от преразпределението

На нея т. B_4 вече не е възможна и се премества в т. E_3 . В резултат от загубите цялата граница се е свила в участъците на по-голямото преразпределение (около 45-градусоваат линия на равенството) и е заела позицията $aE_1E_3E_2b$. При това положение препоръките на основните нормативни подходи също ще се променят. За утилитаристите социално-ефективното решение вече няма да е свързано с равенството и т. B_4 , а ще оправдава неравенството и ще бъде в т. E_1 или т. E_2 . Точка B_4 е невъзможна и за привържениците на Дж. Ролс, но в конкретния случай от фигурата намалението на ефективността все още не е толкова голямо, че да оправдае неравенството. Ако обаче загубата на ефективност е по-голяма и т. E_3 е още по-близо до началото, L-образните криви на общественото безразличие ще се допират до границата извън 45-градусовата линия и оптималните избори ще бъдат свързани с неравенство в доходите. Все пак и в този случай допустимото неравенство според Дж. Ролс ще бъде по-малко от това, което се налага за утилитарната максимизация на общата полезност.

Така на практика *постигането на равенство и справедливост винаги е за сметка на ефективността и максимизацията на общото благосъстояние* и това, доколко дадено решение ще бъде ефективно и социално справедливо, ще зависи от два фактора: първо, в каква степен преразпределението намалява ефективността (това е позитивен въпрос и отговорът му зависи от компенсираната еластичност на факторното предлагане), и второ, каква е тежестта на ефективността и справедливостта в постигането на общественото благосъстояние (това е изцяло нормативен въпрос и отговорът му е мотивиран идеологически). За либертарианците тежестта на справедливостта в общественото благосъстояние е близка до нула. Утилитаристите са готови да жертват част от ефективността заради по-голяма справедливост, но за тях тежестта на справедливостта е отворен въпрос. В резултат е възможно някои решения, които увеличават ефективността, да не увеличават общественото благосъстояние, а максималното обществено благосъстояние да е неефективно. Още по-голяма тежест на справедливостта придават последователите на Джон Ролс и социалистическите идеи. Те са склонни да жертват повече ефективност, за да има справедливо разпределение.

Несъмнено основните нормативни концепции дават изключително ценен принос за отговорите на въпросите какво е справедливо и добро обществено устройство, къде са границите на свободата, кога държавата представлява гарант и кога заплаха за свободите, доколко тя трябва да се намесва в изборите на хората и преразпределя доходите и богатството им. Те изхождат от различни морални виждания и подходи. Утилитаристите разглеждат общественото благосъстояние като сбор от благосъстоянието на отделните членове на обществото. Те се интересуват единствено от размера на общественото благо, но не и от разпределението му между индивидите. За либертарианците спазването и гарантирането на човешките свободи и равноправното третиране има предимство пред калкулацията на полезностите. Те не приемат общественото благосъстояние да се увеличава за сметка на някой от членовете на обществото. Либералите са съгласни с либертарианците, че доброто обществено устройство и правила означават равноправно третиране. Освен за него, обаче, те настояват и за гарантиране на равен старт за всички в състезанието на живота. За Джон Ролс и неговите последователи обществото е толкова силно, колкото е силно най-слабото му звено и справедливостта изисква то да отчита не общото благосъстояние на своите членове, а само благосъстоянието на хората в най-неблагоприятна позиция. Тази идея не се интересува от общото благосъстояние, а само от неговото разпределение и по-точно от благосъстоянието на най-онеправданите. Накрая, за социалистите разпределението е също въпрос на ценност, но те възприемат като такава не свободата, а равенството. Както либертарианците не са склонни да жертват свободата за утилитарни облаги, по същия начин и социалистите не са склонни да жертват равенството.

Естествено, при това голямо разнообразие от нормативни позиции, нашите отговори ще продължат да бъдат нееднородни и да остават въпросите отворени. Заради различията в моралните възгледи, никой не може да претендира, че е постигнал универсалната истина и има право я налага над останалите. Надяваме се, разбира се, прегледът на аргументите на основните течения, който предложихме в този доклад, да помогне тези отговори, първо, да бъдат по-системни и аргументирани, и второ, да извеждат политически решения, които най-пълно отразяват желаният от обществото ни баланс между икономическа ефективност и социална справедливост.

Литература:

- Ролс, Дж. 1998 *Теория на справедливостта*. С., София – С.А.
- Friedman, M., R. Friedman. 1980 *Free to Choose*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Hausman, D., M. McPherson. 2006 *Economic Analysis, Moral Philosophy, and Public Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hillman, A. 2009 *Public Finance and Public Policy. Responsibilities and Limitations of Government*. Second Edition. New York: Cambridge University Press.
- Sandel, M. 2009 *Justice: What's the Right Thing to Do?* New York: Farrar, Straus and Giroux.

Адрес за кореспонденция:
Димитър Канев Канев
професор, доктор на икономическите науки, ВВМУ „Н. Вапцаров“ – Варна
Варна 9026
Ул. Васил Друмев 73
Катедра „Социални, стопански и правни науки“